

**Jacek Marian Hołub**

ORCID: 0000-0002-1437-2337

(Państwowa Akademia Nauk Stosowanych w Jarosławiu)

Inteligencja w Jarosławiu w okresie autonomii

Opracowanie *Inteligencja w Jarosławiu w okresie autonomii* stanowi wypełnienie luki historiografii Jarosławia. Istotnym celem pracy stała się charakterystyka tej części jarosławskiego społeczeństwa (warstwy) od drugiej połowy XIX w. do 1914 r., która – mając odpowiednie wykształcenie – żyła z pracy umysłowej, mogła więc być zaliczana do inteligencji. Grupa ta, w stratyfikacji społecznej, składała się z osób reprezentujących zawody zaufania publicznego – urzędnika, pracownika szkolnictwa, członka korpusu oficerskiego garnizonu jarosławskiego oraz przedstawicieli środowisk twórczych. Praca w końcowej części prezentuje krótkie biogramy jarosławian reprezentujących inteligencję.

Słowa kluczowe: inteligencja, Jarosław, okres autonomii, jarosławianie

Wstęp

Inteligencja jako grupa społeczna budzi od wielu lat ogromne zainteresowanie badaczy przeszłości. Mimo że poświęcono jej wiele miejsca w publikacjach, artykułach i rozprawach naukowych, to jednak dyskusje nad jej rolą społeczną nie ustają i mają charakter rozrachunkowy. Kim zatem była ta warstwa, do której trafiały zarówno osoby wybitne, jak i przeciętne, o różnym statusie materialnym i stopniu wykształcenia?

Inteligencja, jako składowa nowej struktury społecznej, zaczęła się kształtować w Galicji w drugiej połowie XIX w. Trzonem tej grupy byli przedstawiciele burżuazji, magnaterii i szlachty. Ludwik Hass informuje, że termin ‘inteligencja’ został po raz pierwszy użyty w Galicji po zdławieniu rewolucji Wiosny Ludów w monarchii habsburskiej. Powołuje się przy tym na wspomnienia Jacentego Grabowskiego, który pisał: „Obywatele galicyjscy, aby się szlachtą nie mianować i zbliżyć z klasą mieszczań, wynaleźli taką nazwę inte-

ligencja, do niej zaliczyli się wszyscy – szlachta i mieszczenie – nie umiejący (nawet) ani czytać ani pisać”¹.

Idąc za biegiem wydarzeń toczących się w XIX w., na terenie Galicji w okresie przyjętym przez historię jako „nadanie autonomii” w większych aglomeracjach miejskich ta warstwa społeczna sukcesywnie się powiększała.

Celem niniejszej pracy jest ukazanie przedstawicieli inteligencji funkcjonującej w Jarosławiu w okresie autonomii galicyjskiej jako nowej warstwy społecznej wśród mieszczaństwa. Cezura początkowa oznacza rok 1867, tj. pierwszy rok nadania autonomii Galicji. Cezura końcowa dotyczy roku 1914, czyli rozpoczęcia Wielkiej Wojny, przyjętej w nazewnictwie historiografii jako I wojna światowa.

Podjęcie tematyki *Inteligencja w Jarosławiu w okresie autonomii* jest uzasadnione brakiem literatury naukowej w historiografii miasta. Niniejsza praca w dużym stopniu ma charakter pionierski i po części interdyscyplinarny, gdyż tematyka obejmuje zagadnienia z obszaru socjologii i demografii.

Zagadnienia związane ogólnie z inteligencją w XIX i XX w. analizowali w swych pracach Magdalena Micińska, Ludwik Hass, również w opracowaniach zbiorowych pod redakcją Ryszarda Czepulis-Rastenis oraz Ewy Maj². Badania nad inteligencją zamieszkującą w miastach i miasteczkach Galicji prowadzili m.in. Łukasz Jewuła, S. Grodzki, Jadwiga Hoff, Zbigniew Beiesdorf, Andrzej Laskowski, J. Jedlicki i M. Janowski³. Z przykrością trzeba stwierdzić, że żadna z tych prac nie nawiązuje do funkcjonowania inteligencji w Jarosławiu w okresie badanym.

Mimo licznych publikacji obejmujących badania nad inteligencją w okresie autonomii brakuje syntetycznej pracy odnoszącej się do inteligencji w Jarosławiu. Nieliczne wzmianki odnotowane zostały w pracach Jacka Przemysława

¹ L. Hass, *Inteligencja: pojęcie i fakt*, „Kwartalnik Historyczny” 1972, R. 79, nr 3, s. 666–678.

² M. Micińska, *Inteligencja na rozdrożach 1864–1918*, Warszawa 2008; L. Hass, *Inteligencji polskiej dole i niedole XIX i XX wieku*, Łowicz 1999; *Inteligencja polska pod zaborami. Studia*, red. R. Czepulis-Rastenis, Warszawa 1978.

³ Ł. Jewuła, *Galicyjskie miasta i miasteczka oraz ich mieszkańcy w latach 1772–1848*, Kraków 2013; S. Grodzki, *Historia ustroju społeczno-politycznego Galicji 1772–1848*, Wrocław–Kraków–Gdańsk 1971; J. Hoff, *Spółeczność małego miasta galicyjskiego w dobie autonomii*, Rzeszów 1992; też, *Mieszkańcy małych miast Galicji Wschodniej w okresie autonomicznym*, Rzeszów 2005; też, *Życie towarzyskie i kulturalne Rzeszowa w dobie autonomii Galicji*, Rzeszów 1993; też, *Życie społeczne w małych miastach Galicji Zachodniej w dobie autonomii* [w:] *Galicia i jej dziedzictwo*, t. 2: *Spółeczństwo i gospodarka*, red. J. Chłopecki, H. Madurowicz-Urbańska, Rzeszów 1995; *Elita narodu czy biurokratyczna kasta? Problematyka inteligencji na łamach prasy w Polsce do końca XIX stulecia do 1939 roku*, red. J.E. Maj, Lublin 2012; *Rozwój przestrzenny miast galicyjskich położonych między Dunajcem a Sanem w okresie autonomii galicyjskiej*, red. Z. Beiersdorf i A. Laskowski, Jasło 2001; M. Janowski, *Narodziny inteligencji 1750–1831*, Warszawa 2008; J. Jedlicki, *Błędne koło, 1832–1864*, Warszawa 2008.

Olecha Zielińskiego, Zygmunta Podgórskiego, Kazimierza Gottfrieda czy we wspomnieniach Mieczysława Orłowicza⁴.

Podstawę źródłową do opracowania niniejszego tematu stanowią materiały archiwalne znajdujące się w Muzeum Kamienica Orsettich w Jarosławiu oraz Archiwum Państwowym w Przemyślu. Znaczącym materiałem stała się drukowana w Jarosławiu w okresie badawczym prasa regionalna, na której szpaltach doszukano się informacji o osobach zaszerogowanych przez autora do pokolenia, które osiągnęło wiek dojrzały końcem XIX w.⁵

Ważne materiały to również *Sprawozdanie Dyrekcji C.K. Wyższej Szkoły Realnej w Jarosławiu* za lata 1904–1914 oraz *Sprawozdanie Dyrekcji C.K. Gimnazjum* za lata 1892–1899, w których uzyskano cenne informacje odnoszące się do tzw. pracowników umysłowych, tj. wykonujących zawód nauczyciela z wyższym wykształceniem, nierzadko ze stopniem naukowym doktora czy profesora. Krótkie informacje na temat przedstawicieli inteligencji w Jarosławiu w okresie badanym uzyskano w *Szematyzmach Królestwa Galicji i Lodomerji z Wielkim Księstwem Krakowskim na rok 1911* i sprawozdaniach *Towarzystwa Gimnastycznego Sokół*. Kolejne – w publikacjach drukowanych o charakterze popularnonaukowym, np. *Księga Pamiątkowa poświęcona Zjazdowi Jubileuszowemu...*⁶ czy „Rocznik Stowarzyszenia Miłośników Jarosławia”. Pewnym uzupełnieniem są dwie prace obejmujące biogramy jarosławian, którzy reprezentowali grupę inteligentów – pierwsza praca, autorstwa Zbigniewa Zięby, i druga, pod redakcją Barbary Kościelny⁷.

1. Jarosław w czasie uzyskania autonomii

W drugiej połowie XIX w. austriacka monarchia absolutna stała się państwem dualistycznym jako Austro-Węgry, przeobrażając się z państwa absolutnego w konstytucyjne.

Miasto Jarosław położone nad rzeką San w cyrkule przemyskim, na pograniczu etnicznym polsko-ukraińskim, od czasu uzyskania autonomii pełniło funk-

⁴ M. Orłowicz, *Moje wspomnienia turystyczne*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1970; J.P.O. Zieliński, *Nasza dola w Jarosławiu*, Lwów 1914; *Powiat jarosławski pod względem kulturalnym i oświatowym*, Kraków 1909; K. Gottfried, *Jarosław. Dzieje miasta od jego początków do 1939 roku*, Jarosław 2019.

⁵ Były to następujące czasopisma: „Gazeta Jarosławska” (1891), „Głos Jarosławski” (1893–1894), „Goniec Jarosławski” (1906), „Kurier Jarosławski” (1893, 1894), „Nowa Gazeta Jarosławska” (1912–1914), „Tygodnik Jarosławski” (1896, 1897, 1906, 1907).

⁶ *Księga Pamiątkowa poświęcona Zjazdowi Jubileuszowemu z okazji 50-lecia istnienia Gimnazjum I. w Jarosławiu 1884–1934*, Jarosław 1934.

⁷ *Jarosławski słownik biograficzny*, red. B. Kościelny, Jarosław 2018.

cję stolicy powiatu. Strukturę społeczną w wielokulturowym mieście tworzyli przedstawiciele kilku grup narodowych: Polacy, Rusini (Ukraińcy), Niemcy, Austriacy, Żydzi, oraz żołnierze garnizonu. Istotnie na ilościowy wzrost ludności Jarosławia wpłynęła imigracja, połączenie miasta linią kolejową, powiększenie garnizonu i rozwój szkolnictwa średniego. Jarosław był głównie ośrodkiem rzemieślniczym z małymi fabrykami, np. pierników, wstążek czy kilimów⁸.

W 1813 r., według spisu wojskowego, liczbą mieszkańców Jarosławia wynosiła „9007 (w czym 650 wojska) 6652 chrześcijan, 2355 Żydów, Rusinów mniej niż ¼ część”⁹. Przeprowadzane w latach 1880–1910 w odstępach 10-letnich spisy ludności wykazały systematyczny wzrost liczby mieszkańców Jarosławia, np. w 1880 r. – 12 422 osób, w 1890 r. – 18 065 osób, w 1900 r. – 22 660 osób i w 1910 r. – 24 367 osób¹⁰. Tuż przed wybuchem Wielkiej Wojny, według Mieczysława Orłowicza, Jarosław liczył 25 tys. mieszkańców, w tym 13 tys. Polaków, 5500 Rusinów, 6200 Żydów i 300 Niemców. Jak stwierdził M. Orłowicz, „Posiada ogromną (blisko 5000 ludzi) załogę wojskową z wszelkich gatunków broni – a stosunek proporcjonalny ludności cywilnej jest tu względnie najwyższy w Galicji”¹¹.

W czterech ostatnich spisach ludności Galicji dominującą grupą wyznaniową byli katolicy obrządku łacińskiego (od 41 do 52%), następnie wyznawcy religii mojżeszowej (od 36 do 25%), katolicy obrządku greckiego (od 21 do 22%) i ewangelicy (nieprzekraczający 1%)¹². Przytoczone dane statystyczne wykazują sukcesywny wzrost liczby mieszkańców w Jarosławiu, który stał się znaczącym czynnikiem miastotwórczym. Duży napływ ludności powodował rozwój gospodarczy miasta, w tym obiektów mieszkalnych, użyteczności publicznej i infrastruktury drogowej oraz sieci szkół. Dodatkowo napięta sytuacja polityczna i stacjonowanie w koszarach kilkutysięcznej liczby żołnierzy powodowała rozbudowę infrastruktury garnizonu wojskowego.

W okresie autonomii Galicja była jedynym zaborem, w którym Polacy mieli dostęp do administracji państwowej, sądownictwa i szkolnictwa. Przeważającą część inteligencji stanowili urzędnicy w służbie państwowej i samorządowej, nauczyciele, przedstawiciele wolnych zawodów¹³.

W Jarosławiu funkcjonowały: urząd gminy (magistrat), starostwa i sądu powiatowego, urząd pocztowy i skarbowy, sieć szkół ludowych i średnich.

⁸ J.P.O. Zieliński, *Nasza dola...*, s. 11.

⁹ Tamże, s. 5.

¹⁰ Tamże.

¹¹ M. Orłowicz, *Ilustrowany przewodnik po Galicji, Bukowinie, Spiszu, Orawie i Śląsku Cieszyńskim*, Lwów 1914, s. 263.

¹² J.P.O. Zieliński, *Nasza dola...*, s. 5.

¹³ *Inteligencja polska pod zaborami...*, s. 155.

Obsługa tych ważnych dla funkcjonowania miasta jednostek wymagała udziału kadr o wysokich kwalifikacjach zawodowych. Dodatkowo rozwój garnizonu, w tym koszar i magazynów żywnościowych jako przyczółka dla budującej się twierdzy I klasy w Przemyśle, gromadził urzędników wojskowych i cywilnych reprezentujących różne narodowości¹⁴.

Według Jacka Przemysława Olecha Zielińskiego, nauczyciela w c.k. Gimnazjum klasycznym, na społeczność Jarosławia składały się cztery kategorie:

1. mieszczan, rzemieślników, kupców, przemysłowców,
2. pracowników służb państwowych i kolei,
3. rolników i robotników,
4. urzędników.

J.P.O. Zieliński tak opisał inteligencję w Jarosławiu:

Najmniejszy interes budzi inteligencja. Żegnana „na krótki czas” z całego kraju, skoordynowana „bączkiem” [orzełek urzędniczy], nie mogąc, czy nie umiejąc wyżyć z płacy, przeważnie śniadańkując, bezdennie zapatrzona w karierę, oprócz kupowania na raty, mało ma pragnień. „Zasadniczo” nie miesza się do niczego. Z konieczności godzi się na urzędowe obchody narodowe swoich dzieci, a sama wszędzie nieobecna, zadowala się krytyką tego, co inni robią¹⁵.

Inteligencja w pierwszych latach wdrażania zapisów autonomicznych w Jarosławiu była nieliczna, w większości byli to urzędnicy niemieccy, czescy i nieliczni Polacy. Kadry wychowawcze w oświacie były niewystarczające. Napiływ wykształconych absolwentów wyższych uczelni nie był dostateczny.

Okres przed rokiem 1863 odznaczył się działalnością jarosławian reprezentujących sławnych rewolucjonistów w osobach: Ferdynanda Runge (1837–1848), działacza konspiracyjnego i więźnia stanu, oraz Aleksandra Morgeberse-
na (1816–1893), spiskowca i działacza narodowego. W grupie podejmujących działania zbrojne znalazły się osoby wywodzące się z dawnych rodzin szlacheckich, magnaterii i arystokracji, byli wojskowi, dowódcy grup powstańczych w osobach: majora Leona Czechowskiego (1797–1888), uczestnika powstań narodowych w 1831 i 1863 r. i węgierskiej Wiosny Ludów w 1849 r., oraz Dionizego Ostrowskiego (1830–1913), Władysława Grabowskiego (1842–1910), powstańca żuawów śmierci, Antoniego Białyni Rzepeckiego (1841–1914)¹⁶.

Wprowadzona przez monarchię austro-węgierską autonomia dała podstawę szybkiej organizacji w Jarosławiu urzędów miejskich i powiatowych, w którą zaangażował się adwokat Ernest Gaberle (1822–1896)¹⁷. Gaberle, jako radny Rady Miejskiej i asesor, współpracując z burmistrzem Gustawem Adolfem

¹⁴ M. Orłowicz, *Moje wspomnienia turystyczne...*, s. 22.

¹⁵ J.P.O. Zieliński, *Nasza dola...*, s. 5, 8.

¹⁶ Z. Kostka-Bieńkowska, *Jarosławskie. Vivat Niepodległa!*, Jarosław 2021, s. 47.

¹⁷ Z. Kostka-Bieńkowska, *Honorowi obywatele Jarosława 1857–2003*, Jarosław 2009, s. 34–35.

Weissem i Karolem Bartoszewskim, z należyтым profesjonalizmem przez szereg lat wdrażał wytyczne do organizacji urzędów, by należycie funkcjonowały w okresie autonomicznym. Śmiało można powiedzieć, że kiedy rodziła się autonomia w Galicji jako coś nowego, wówczas Ernest Gaberle przeszedł z doby przedautonomicznej do nowego okresu, stając się przedstawicielem „nowej inteligencji” urzędniczej. W hołdzie za jego trud i poświęcenie, w szczególności „umiejętność łączenia obowiązków zawodowych i społecznych, gorliwość, bezinteresowność i przychylność dla mieszkańców Jarosławia” otrzymał tytuł Honorowego Obywatela Miasta Jarosławia¹⁸.

W tym właśnie przełomowym roku 1867 określenia szlachta, magnateria, arystokracja, odnoszące się do dawnych zamożnych grup społecznych, utożsamiane w literaturze ze „starą inteligencją”, ustąpiły w kolejnych latach określeniu „nowa inteligencja”.

2. Stratyfikacja inteligencji w Jarosławiu w latach 1867–1918

Nadana Galicji autonomia zapewniła szerokie swobody narodowe, obejmujące różne płaszczyzny życia społecznego. Aby sprostać nowym zadaniom, wykształciła się nowa grupa osób (nowe pokolenie) utrzymujących się z pracy umysłowej, a nie fizycznej. Oprócz podstawowych dziedzin zawodowych, tj. utrzymujących się z pracy umysłowej, np. zawód lekarza, adwokata, notariusza czy urzędnika, inteligencję reprezentowały nowe profesje zawodowe, np. aktora, malarza, osoby swobodnie władającej piórem, np. poeta, literat, dziennikarz. Jak pisze Jolanta Kamińska-Kwak, „Warstwa inteligencji tworzyła się często na zasadzie autorekrutacji, gdyż dzieci powielały zawód rodziców”¹⁹.

Inteligenci pochodzili zarówno z warstwy szlacheckiej, jak i z chłopstwa, „spod strzechy”. Wśród nich zdarzali się również, w niskim procencie, arywiści, tj. osoby dążące bez skrupułów do władzy, pieniędzy, „wynoszące się ponad stan”.

Warto zadać pytanie, kim zatem byli przedstawiciele nowej inteligencji w Jarosławiu i jak prezentował się wizerunek nowego inteligenta. W grupie osób posiadających wyższe wykształcenie wymagano życia na określonej stopie. Inteligent należący do tej grupy legitymował się wykształceniem wyższym zdobytym w ośrodkach naukowych w Wiedniu, we Lwowie czy w Krakowie. Przedstawiciel tej nowej warstwy społecznej, żyjący zgodnie z nowym stylem, musiał posiadać gustowny i nienaganny ubiór, zgodny z aktualną modą, i reprezentować wysoki status finansowy i znaczną niezależność.

¹⁸ Tamże, s. 34.

¹⁹ J. Kamińska-Kwak, *Inteligencja województwa lwowskiego w okresie międzywojennym*, Rzeszów 2005, s. 406–407.

Inteligencja twórcza, czyli artyści, luminarze sztuki i kultury, idąc z duchem czasu, oddawali uchwycone piękno w języku pisanym, na płótnie obrazu czy wydobyte z kamienia lub drewna. Architekci i kartografowie tworzyli oryginalne kompozycje na deskach kreślarskich czy mapach.

Mieszkańcami Jarosławia były osoby reprezentujące różne narodowości. Tygiel narodowościowy tworzyła społeczność mówiąca różnymi językami, jak i wyznająca różne religie. Wielokulturowość miasta podkreślał język, ubiór pań i panów na głównej ulicy miasta, zwanej corso, gdzie można było się spotkać i miło spędzić czas w doborowym towarzystwie podczas spaceru lub w restauracji, cukierni, kawiarni czy kinie.

Osoby narodowości niemieckiej w Jarosławiu tworzyły grupę inteligencji jako żołnierze korpusu oficerskiego c.k. garnizonu, wierni Kościoła ewangelickiego, należący do zboru funkcjonującego przy ul. Krakowskiej, a od 1911 r. przy ul. Grunwaldzkiej. Grupę tę reprezentowali urzędnicy niemieccy, austriaccy, czescy, w ramach obsadzenia posad urzędniczych gminy miejskiej w Jarosławiu, jak i przebywający czasowo podróżnicy posługujący się językiem niemieckim i czeskim. Życie towarzyskie wojskowych skupiało się w lokalu Kasyna Garnizonu lub lokalach kasyn podoficerskich różnych formacji wojskowych, np. piechoty, kawalerii i artylerii.

Inteligenci – obywatele polscy pod względem aktywności społecznej byli bardzo zaangażowani w działalność Kasyna Mieszkańskiego, Towarzystwa Muzycznego. Centrum działalności kulturalnej stanowiła sala Towarzystwa Rzemieślników „Gwiazda” oraz sala Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół”, gdzie organizowano okolicznościowe imprezy patriotyczne i kulturalne.

Osoby narodowości żydowskiej deklarujące religię mojżeszową tworzyły hermetyczną grupę w społeczności miasta. Ich życie religijne skupiało się w granicach Gminy Wyznaniowej Żydowskiej w Jarosławiu i dwóch synagog w granicach obecnego placu Bożnic oraz kilkunastu prywatnych na terenie miasta. Ze względu na wysokie związki pracy w handlu i rzemiośle osoby te należały do Towarzystwa Rzemieślników Żydowskich „Jad Charyjcyń”. Inteligencja żydowska wykonywała wolny zawód – lekarza, adwokata, aptekarza oraz związaną z finansami pracę bankierów, przedsiębiorców, pracowników kantorów²⁰.

Osoby deklarujące narodowość rusińską (ukraińską) odgrywały ogromną rolę aktywizującą, skupiając się przy cerkwi pw. Przemienienia Pańskiego parafii greckokatolickiej oraz będąc członkami Towarzystwa Kulturalno-Oświatowego „Proświta” i Towarzystwa „Besida”.

Jarosław w drugiej połowie XIX w. zamieszkiwało ok. 15 tys. mieszkańców. Wśród tej społeczności wyodrębnił się odsetek osób nowej inteligencji, określa-

²⁰ J.M. Hołub, *Żydzi w Jarosławiu w latach 1918–1938* [w:] *Z dziejów kultury Żydów w Galicji*, Rzeszów 2018, s. 123.

nej jako służba publiczna, do której należy zaliczyć polityków oraz liczną grupę urzędników powiatu jarosławskiego i gminy miejskiej. Elitę polityczną w Jarosławiu reprezentowali: dr Adolf Dietzius – poseł do Rady Państwa i parlamentu wiedeńskiego, Karol Bartoszewski – poseł do Sejmu Krajowego i Rady Państwa, dr Władysław Jahl – poseł do Sejmu Krajowego i Rady Państwa w Wiedniu, Ignacy Rychlik – poseł do Rady Państwa w Wiedniu, oraz Ernest Gaberle²¹.

Do grupy inteligencji urzędniczej należeli wysocy urzędnicy starostwa powiatowego: marszałek hrabia Władysław Badeni, hrabia Stefan Zamojski, Wacław Marynowski, hrabia Władysław Koziębrodzki, książę Jerzy Konstanty Czartoryski, Witold Czartoryski, Marian Lisowiecki, starosta powiatu Franciszek Chlebik, Eugeniusz Beneszek, Ludwik Kadyi, Juliusz Fredrich, Franciszek Olszewski, Adolf Huth, August Szczurowski, Stanisław Franciszek Grodzicki, Antoni Reiner, Michał Rawski, Bolesław Roman Heller, Edmund Prezentkiewicz, Henryk Piotr Wąs, Franciszek Frączkowski, Adolf Kocół, Władysław Budzisz, Stanisław Babinetz, Walenty Dżula, oraz niżsi rangą pracownicy starostwa: Serafin Dobrzański, inż. Zygmunt Sobolewski i inż. Stanisław Wiesio pracujący w biurze technicznym²².

Grupę wyższych urzędników gminy miejskiej (Magistratu) reprezentowali: burmistrz Gustaw Adolf Weiss, Karol Bartoszewski, dr Adolf Dietzius²³, zastępca burmistrza Józef Juśkiewicz, dr Władysław Jahl, Władysław Brodowicz, sekretarz Karol Gaberlik i Tadeusz Felicjan Papara, inżynierowie Stefan Zbarzil, Stanisław Pobóg Rutkowski i Jan Stobecki²⁴. Osoby te posiadały wykształcenie wyższe, będąc absolwentami placówek akademickich monarchii austro-węgierskiej czy państwa niemieckiego.

Sędzią c.k. Sądu Rejonowego w Jarosławiu był Kazimierz Krzanowski, Edmund Galik, długoletnim naczelnikiem Staży Pożarnej Władysław Ziembowicz, a urzędnikami c.k. poczty Jan Kurnert, Ferdynand Bernacki, Witold Litwiński, August Eustachiewicz, dr Stanisław Wojdałowicz oraz Jan Decowski²⁵.

²¹ Z. Kostka-Bieńkowska, *Honorowi obywatele Jarosławia 1957–2003*, Jarosław 2009, s. 43, 47, 50–53; K. Kieferling, *Krótką opowieść o mieście Jarosławiu w województwie podkarpackim leżącym*, Jarosław 2021, s. 68–69.

²² „Nowa Gazeta Jarosławska” 1912, nr 1, s. 3; Z. Kostka-Bieńkowska, *Powiat jarosławski w latach 1867–1950*, Jarosław 2023, s. 89–104.

²³ *Słownik biograficzny twórców oświaty i kultury XIX i XX wieku Polski Południowo-Wschodniej*, red. A. Meissner i K. Szymd, Rzeszów 2015, s. 96; I. Dudzik, *Czasy burmistrzostwa dra Adolfa Dietziusa 1891–1919*, „Zeszyty Naukowe Politechniki Rzeszowskiej” 2021, z. 59 (2/2012/II), s. 173–184.

²⁴ K. Gottfried, *Jarosław. Dzieje miasta od jego początków do 1939 roku*, Jarosław 2019, s. 272–273; Z. Kostka-Bieńkowska, *Jarosławskie...*, s. 43.

²⁵ J.M. Hołub, *Spoleczność Jarosławia w latach 1918–1939*, Jarosław 2023; „Tygodnik Jarosławski” 1897, nr 15.

Przedstawicielami wolnego zawodu byli lekarze z tytułem doktora wszech nauk lekarskich, dentyści, adwokaci, prawnicy z tytułem doktora nauk prawnych. Zawód lekarza w Jarosławiu wykonywali: dr Adolf Dietzius, dr Abraham Fiedwald, dr Tadeusz Fechter, dr Olgierd Grzegorzewski, dr Anzelm Haendel, dr Julian Trzaskowski, dr Turnkei, dr Julian Turzański, dr Maksymilian Segal, dr Roman Puzon, dr Salo Rossenberg, dr Smuel Schor, dr S. Ackerbauer, dr F. Marecki, dr S. Ehrlich.

Palestrę reprezentowali: dr Emil Blumenfeld, dr Jakub Meilses, dr Samuel Nebenzahl, dr Julian Ruczki, dr Władysław Grabowski, dr Ernest Gaberle, dr Władysław Jahl, dr Kazimierz Jonas, dr Mirosław Stanecki, dr E. Ueberall, dr Zygmunt Andrzej Drath, dr Adam Kubiński. Kancelarię notarialną prowadziła notariusz Karol Bartoszewski i Włodzimierz Łuszczyński.

Właścicielami aptek byli: aptekarz S.L. Wisłocki – apteka koncesyjna „Pod Boską Opatrznością”, mgr farmacji Feliks Wojciechowski – apteka „Pod Opatrznością Boską”, Józef Rohm, następnie Szymon Pffa – apteka „Pod Czarnym Orłem”, Jakub Wyszatycki – apteka „Pod Gwiazdą”, Aleksander Mańkowski – apteka Bohusa oraz drogeria prowadzona przez farmaceutę Linka²⁶.

Inteligencję zawodową tworzyły osoby różnych zawodów i profesji, m.in. redaktorzy czasopism drukowanych w Jarosławiu od 1892 r. – H. Zalewski, Kazimierz Matejski, E. Fuchs, Józef Zając, właściciele drukarni: Henryk Bohuss, Ludwik Wiśniewski, Ludwik Styrna, Jan Ludwik Grzymała Wisłocki, S. Baumgarten, Antoni Kwiczali, właściciele księgarni: Henryk Bohuss, Józef Meinhart, Marian Gustowicz, Józefa Fischer²⁷, czy zakładów fotograficznych i atelier: Bernard Henner, Wilhelm Rosenblüth, Emil Tenzer, Henryk Ziegler, Henryk Probst²⁸.

Do grupy zawodowej inteligencji zaliczali się również architekci i projektanci prowadzący własną działalność usługową w biurach kartograficznych i projektowych – inż. Samuel Kornman, autor planu Jarosławia z 1906 r., oraz inż. Stanisław Weiss.

Grupę jarosławskich przedsiębiorców, bankierów i handlowców należących do inteligencji tworzyli Polacy, Niemcy i Żydzi, m.in. Jakub Reich, Meilech Reich, Ludomir Czyński, Feliks Wojciechowski, Stanisław Gilowski, Antoni Dymnicki, Leopold Goldfinger, Juliusz Strisower i Stanisław Gurgul²⁹. Przedstawiciele tej grupy należeli do organizacji własnych, tj. Towarzystwa

²⁶ Z. Biliński, *Zarys historii aptek jarosławskich*, „Rocznik Stowarzyszenie Miłośników Jarosławia” 1976, t. IX: 1972–1976, s. 77–80.

²⁷ „Tygodnik Jarosławski” 1896, nr 3–11; 1897, nr 1–15; 1906, nr 26–47; 1907, nr 13–33.

²⁸ Z. Kostka-Bieńkowska, W. Rybicki, Ł. Zagrobelny, *Pozdrowienie z Jarosławia. O początkach jarosławskich*, Jarosław 2021, s. 31–34.

²⁹ „Goniec Jarosławski” 1906, nr 20.

Rzemieślników „Gwiazda”, Towarzystwa Rzemieślników Żydowskich „Jad Charuzim”, Towarzystwa Kupców Chrześcijańskich.

Jarosławianie edukowali się w sieci szkół: w gimnazjum klasycznym, szkole realnej oraz w kilku 4- i 6-letnich szkołach prywatnych, ludowych, zawodowych – męskich, żeńskich i koedukacyjnych³⁰. Strukturę kadry pedagogicznej w tych placówkach tworzyli nauczyciele mający odpowiednie kwalifikacje. Mężczyźni pracujący w szkołach średnich w zdecydowanej większości posiadali stopień naukowy doktora lub profesora, będąc absolwentami Uniwersytetu we Lwowie, w Krakowie czy Wiedniu. Edukację w jarosławskich szkołach prowadzili profesorowie: Józef Wójcik, Łucjan Beacker, Jacek Przemysław Olech Zieliński³¹, Ignacy Rychlik, Leon Sobel, Szydłowski, Głowiński, Franciszek Gartner, Jan Koim, Władysław Zbierzchowski, Maciej Mandybuł, Mojżesz Rosenblum, Antoni Janik, Jan Nowak, Maciej Świtalski, Walenty Głowiński, Józef Ciebański, Aleksander Frączkiewicz, Bronisław Świba, Władysław Krukowski, Andrzej Wołek, Andrzej Wondaś³².

W badanym materiale archiwalnym nie odnotowano nazwisk kobiet posiadających kwalifikacje do wykonywania zawodu nauczyciela w szkołach średnich w Jarosławiu. Kobiety na ogół miały fragmentaryczne wykształcenie i pracowały jako guwernantki, nauczycielki prywatne, nauczycielki szkół elementarnych oraz tzw. damy klasowe, których zadaniem była opieka nad uczniami w internatach³³. Internat-konwikt funkcjonował w Prywatnej Szkole Średniej sióstr Niepokalanek w Jarosławiu w dzielnicy Głębocka (Głęboka) wraz z Zakładem Naukowo-Wychowawczym³⁴.

Wąską grupę inteligentów w szkołach powiększali katecheci katoliccy obu obrządków, tj. łacińskiego i greckiego. Byli to: ks. prof. Mieczysław Lisiński, ks. Emil Pohorecki, ks. Podoliński, ks. Cyprian Chotyńiecki³⁵, ks. Terlecki, ks. dr Mateusz Czopor, ks. Franciszek Wojnar, ks. Stanisław Fedorowicz. Religii mojżeszowej uczyli Bernard Pomeranz i Abraham Ber Rosenblum³⁶.

³⁰ Były to następujące szkoły: Szkoła męska im. Stanisława Konarskiego, im. Tadeusza Czackiego, im. Adama Mickiewicza, żeńska: im. Kingi, im. królowej Jadwigi, im. Anny Ostrogskiej, koedukacyjna im. Stanisława Staszica, Szkoła Muzyczna i Szkoła Koszykarska, Wyższa Szkoła Realna, Prywatne Gimnazjum żeńskie im. Juliusza Słowackiego, Państwowa Szkoła Przemysłowa, Prywatne żeńskie Seminarium Nauczycielskie, Prywatna Szkoła średnia ss. Niepokalanek i Zakład Wychowawczo-Naukowy ss. Niepokalanek. Zob. Z. Podgórski, *Powiat jarosławski pod względem kulturalnym i oświatowym*, Kraków 1909, s. 22.

³¹ Z. Zięba, *Jarosławskie cmentarze*, Jarosław 2008, s. 474–476.

³² *XXVI Sprawozdanie Dyrekcji C.K. Gimnazjum w Jarosławiu za rok 1910*, Jarosław 1910.

³³ M. Micińska, *Inteligencja na rozdrożach 1864–1918*, Warszawa 2008, s. 28.

³⁴ *Kartki z historii. Sto dwadzieścia pięć lat klasztoru Niepokalanek w Jarosławiu*, zebrała i oprac. s. Maria Ena niepokalanek, red. A. Mucharska-Gomza, Jarosław 2000, s. 39.

³⁵ *Słownik biograficzny twórców oświaty...*, s. 31; *Księga Pamiątkowa...*, s. 29.

³⁶ I. Rychlik, *Kościół i klasztor PP. Benedyktynek w Jarosławiu*, Jarosław 1903, s. 2.

Nauczyciele i wychowawcy, jako część większej grupy inteligencji różnej narodowości, byli członkami Koła Towarzystwa Nauczycieli Szkół Wyższych, Koła Towarzystwa Szkoły Ludowej, Oddziału Towarzystwa Pedagogicznego, Towarzystwa Nauczycieli „Ognisko” i Uniwersytetu Ludowego im. Adama Mickiewicza.

Kolejną grupą inteligencji był korpus oficerski w c.k. garnizonie wojskowym. Grupę inteligencji w mundurach tworzyli: dowódcy garnizonu, komendanci pułków – kawalerii, piechoty i artylerii: gen. mjr Edward Seidl, gen. Baltares, gen. mjr Adam Dembicki, płk Leon Gregorowicz, marszałek baron Filip Feneer von Fenberg, fmp Br. Ripp, gen. mjr Aleksander hr. Hübner, płk Haas, Otton Ganer, kpt. Mieczysław Demkowicz-Dobrzański, kpt. Serafin Dobrzański, płk Wiktor Jarosz.

Inteligencję w Jarosławiu tworzyła także grupa osób stanu duchownego różnych religii i wyznań. Przedstawicielem Kościoła katolickiego obrządku łacińskiego był proboszcz parafii pw. Bożego Ciała – ks. Tomasz Oleksiński, ks. Franciszek Wojnar oraz księża wikarzy, proboszcz cerkwi obrządku greckiego pw. Przemienienia Pańskiego – ks. Jan Chotyńiecki, ks. Cyprian Chotyńiecki oraz ks. wikary Emil Pohorecki. Kościół ewangelicki reprezentował pastor zboru – ks. Śliwka, natomiast religię mojżeszową – rabin gminy wyznaniowej żydowskiej Izaak Jakub Horowitz, Samuel Waldberg i Chaskiel Bisen.

Do licznej grupy inteligencji zwanej twórczą należeli artyści grup teatralnych, malarze, pisarze, muzycy orkiestr dętych cywilnych i wojskowych, kwartetów smyczkowych itp. W tej grupie można wyróżnić: Helenę Steindl, Marię Turzańską – pianistkę, pedagoga muzycznego, założycielkę Towarzystwa Muzycznego, malarza, rysownika – Józefa Kaniaka³⁷, czy Stanisława Ludkewycza – ukraińskiego kompozytora i muzykologa³⁸.

Liczną grupę inteligentów tworzyli liderzy działających organizacji kulturalno-oświatowych i społecznych: Oddziału Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół” – prezes Andrzej Maj, Towarzystwa Teatru Amatorskiego, Towarzystwa Muzycznego – Maria Turzańska (pianistka)³⁹, dr Jakub Meissels, Klubu Esperantystów, Żydowskiego Towarzystwa „Ivri”, Towarzystwa „Besida” – prof. Józef Janiow, Towarzystwa Pań Dzieci Maryi, Towarzystwa Łowieckiego, Towarzystwa Żydowskiego „Nadzieja”, Towarzystwa św. Wincentego a Paulo, Towarzystwa Żydowskiego „Gemilis-Chasudim”.

Zdecydowanie mniej aktywne zawodowo były kobiety, gdyż postrzegano ich rolę jako piastunki ogniska domowego. Nie zasilają gromadnie elit inte-

³⁷ *Słownik biograficzny twórców oświaty...*, s. 176; Z. Zięba, *Jarosławskie cmentarze...*, s. 455–457.

³⁸ „Kurier Jarosławski” 1893, nr 15.

³⁹ *Słownik biograficzny twórców oświaty...*, s. 439.

ligenckich, jak to robili mężczyźni, niemniej jednak wspierały swych mężów w prowadzeniu aktywnego życia i pracy społecznej.

Główną formą działalności kulturalno-oświatowej było organizowanie dla elit jarosławskich balów integracyjnych, karnawałowych czy wieczorków z tańcami. Ważną formą była organizacja patriotycznych „wieczorów mickiewiczowskich” w rocznicę urodzin wieszczki Adama Mickiewicza⁴⁰, pamięci generała Tadeusza Kościuszki czy wieczorów ku czci Tarasa Szewczenki.

W zaciszu mieszkań, na tzw. salonach, organizowane były dla wąskiej grupy inteligencji spotkania przy herbatce, czytanie prasy, gra w karty, słuchanie muzyki itp.

W przestrzeni miejskiej na placach oraz w salach hoteli jarosławskich urządzano festyny, koncerty muzyki wojskowej. W tych formach aktywności uczestniczyła elita inteligentka Jarosławia. W sali Towarzystwa Rzemieślników Żydowskich „Jad Charuzim”, gdzie znajdowała się scena widowiskowa, przygotowywane były przez środowisko artystów spektakle teatralne, odczyty, itp. Największym wydarzeniem, w którym wzięła udział inteligencja, była Wystawa Przemysłowa i Rolnicza w Jarosławiu w 1908 r. Pomysłodawcą i dyrektorem wystawy był Stanisław Gurgul – przemysłowiec i właściciel „Parowej fabryki biszkoptów, pierników i cukrów”.

Miejscom spotkań towarzyskich dla inteligencji były sale hotelu „Victoria”, Hotelu Warszawskiego, Towarzystwa Rzemieślników „Gwiazda”, Towarzystwa Rzemieślników Żydowskich „Jad Charuzim”, Kasyna Wojskowego, kawiarni, cukierni i restauracji. Znaczącą działalnością wykazali się członkowie Towarzystwa Akademickiego „Młodzież”, pod kierunkiem Adama Rzepedzkiego i Jana Harlendera⁴¹. Byli to studenci i absolwenci państwowych uczelni Krakowa i Lwowa, a także i innych uczelni usytuowanych na terenie monarchii austro-węgierskiej.

Według szacunków autora, do 1914 r. grupa inteligentów w Jarosławiu mogła wynosić 600 osób, tj. 2,4% wszystkich mieszkańców.

3. Sylwetki jarosławskiej inteligencji

Uzyskanie autonomii przez Galicję znajdowało odzwierciedlenie także w życiu każdego obywatela. W grupie inteligencji jarosławskiej warte przypomnienia są biogramy osób należących do różnych środowisk – polityków, ludzi wolnych zawodów, lekarzy, prawników, aptekarzy, osób pracujących zawodowo w szkolnictwie, przemyśle, handlu, reprezentujących korpus oficerski gar-

⁴⁰ M. Orłowicz, *Moje wspomnienia turystyczne...*, s. 50.

⁴¹ „Nowa Gazeta Jarosławska”, 13 stycznia 1912, nr 2.

nizonu wojskowego czy inteligencję twórczą. Ich działania w okresie autonomii były podstawą do wytężonej pracy po zakończeniu I wojny światowej, kiedy Polska odzyskała niepodległość. Przedstawiciele inteligencji już w okresie Drugiej Rzeczypospolitej w decydowanie większej grupie przyczyniali się do rozkwitu życia naukowego, literackiego i artystycznego.

Grupę inteligencji w okresie autonomii w Jarosławiu reprezentowali:

BARTOSZEWSKI KAROL – urodził się w 1831 r. W Jarosławiu prowadził kancelarię notarialną. Radny Rady Miejskiej. W latach 1876–1889 pełnił funkcję burmistrza miasta. Był posłem do Sejmu Krajowego i Rady Państwa. Rada Miejska Jarosławia w obliczu zasług nadała mu tytuł Honorowego Obywatela Miasta Jarosławia. Zmarł w 1895 r.

BRODOWICZ WŁADYSŁAW – absolwent Szkoły Realnej w Jarosławiu, następnie Politechniki Lwowskiej oraz Akademii Rolniczej w Peppelsdorfie w Niemczech. W Jarosławiu właściciel realności, radca budownictwa, radny Rady Miejskiej. W 1919 r. pełnił funkcję zastępcy burmistrza Jarosławia. Działacz społeczny, m.in. członek Zarządu Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół”. Zmarł w 1934 r.

CHOTYNIECKI CYPRIAN – urodził się 4 grudnia 1866 r. w Hruszowicach (pow. jarosławski). Kapłan Kościoła katolickiego obrządku greckiego, proboszcz parafii grekokatolickiej pw. Przemienienia Pańskiego w Jarosławiu. Dziekan dekanatu Jarosław, komisarz szkół średnich, katecheta Gimnazjum. Działacz społeczny: współzałożyciel i prezes Towarzystwa „Bursa św. Onufrego”, Towarzystwa Mieszczan i Rzemieślników „Rodyna”, Towarzystwa Kulturalno-Oświatowego „Proświta”, radny Rady Miejskiej i Rady Powiatu. Zmarł 26 listopada 1942 r. w Jarosławiu.

CZARTORYSKA WANDA – urodziła się 20 lipca 1862 r. w Weinhaus. Dzieciństwo spędziła w Wiedniu i Wiązownicy, gdzie po 1866 r. mieściła się siedziba galicyjskiego majątku jej ojca Jerzego Konstantego. W Jarosławiu w 1894 r. była członkiem Zarządu Pierwszego Galicyjskiego Towarzystwa Ornitolologicznego, inicjatorką pracy polskich kobiet w organizacjach gospodarczych, członkiem Zarządu Związku Kół Ziemianek we Lwowie i sekcji Pań Ekonomek w Stowarzyszeniu św. Wincentego a Paulo w Jarosławiu. Zmarła 16 maja 1920 r. we Lwowie.

CZECHOWSKI LEON – urodził się w 1797 r. w Myślatyczach. Wojskowy, konspirator, uczestnik powstań polskich (1831, 1846, 1863) i powstania węgierskiego w okresie Wiosny Ludów. Od 1866 r. mieszkał w Jarosławiu. Zmarł

w 1888 r. w Jarosławiu. W uznaniu zasług społeczeństwo Jarosławia ufundowało mu na Starym Cmentarzu okazały pomnik nagrobny, przy którym młodzież szkół gromadziła się w rocznicę powstania styczniowego.

DIETZIUS ADOLF – urodził się 7 listopada 1852 r. Pochodził z rodziny niemieckiej. Doktor wszech nauk lekarskich. W Jarosławiu pracował jako lekarz ogólny, powiatowy, miejski oraz rodzin kolejarzy. Radny i wiceprzewodniczący Rady Miejskiej i burmistrz miasta. Rada Miejska w Jarosławiu nadała mu tytuł Honorowy Obywatel Miasta Jarosławia. Poseł do parlamentu wiedeńskiego, poseł do Rady Państwa. Działacz społeczny: członek Izby Lekarskiej w Krakowie, delegat do c.k. Krajowej Rady Zdrowia. W Jarosławiu honorowy członek Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół”, członek Sekcji Jarosławskiego Towarzystwa Lekarzy Galicyjskich, założyciel i dyrektor Kasy Oszczędności, prezes Ochotniczej Straży Pożarnej. Zmarł 29 stycznia 1920 r. w Jarosławiu.

DOBRZAŃSKI SERAFIN – urodził się 5 grudnia 1860 r. w Jarosławiu. Żołnierz armii austriackiej, urzędnik Starostwa Powiatowego w Jarosławiu, twórca polskich wojskowych Drużyn Sokolich i dowódca 15. kompanii 2. Pułku Piechoty II Brygady Legionów. Komendant Straży Obywatelskiej w Jarosławiu. Kapitan Wojska Polskiego. Działacz społeczny: członek honorowy Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół” i Związku Byłych Ochotników Armii Polskiej, członek Towarzystwa Rzemieślników „Gwiazda”, Koła Towarzystwa Szkół Ludowych, prezes Oddziału Związku Legionistów, przewodniczący Koła Związku Oficerów Rezerwy Rzeczypospolitej. Zmarł 18 listopada 1936 r. w Jarosławiu.

FECHTER TADEUSZ – urodził się w 1870 r. W latach 1903–1923 pierwszy dyrektor Szpitala Powszechnego w Jarosławiu. Aktywny działacz społeczny, m.in. prezes Sekcji Jarosławskiego Towarzystwa Lekarzy Galicyjskich. Zmarł w 1923 r. W uznaniu zasług dla jarosławskiego szpitalnictwa w pierwszą rocznicę śmierci społeczeństwo miasta ufundowało mu tablicę pamiątkową w holu budynku szpitala.

GABERLE ERNEST – urodził się 17 marca 1822 r. we Lwowie. Absolwent wydziału prawa uniwersytetu lwowskiego. Doktor nauk prawnych. W Jarosławiu pierwszy asesor i syndyk Magistratu, adiunkt w Sądzie Powiatowym, radny Rady Miejskiej. Rada Miejska w Jarosławiu nadała mu tytuł Honorowy Obywatel Miasta Jarosławia. Zmarł w 1896 r. w Jarosławiu.

GALIK EDMUND – urodził się 23 października 1866 r. w Sanoczku. Absolwent wydziału prawa Uniwersytetu Jagiellońskiego. W Jarosławiu sędzia c.k.

Sądu Powiatowego, radny Rady Miejskiej i Rady Powiatu. Poseł do parlamentu austriackiego, poseł do Sejmu Ustawodawczego. W latach 1918–1919 burmistrz Jarosławia. Zmarł 30 lipca 1942 r. w Jarosławiu.

GOLDFINGER LEOPOLD – pochodzenia żydowskiego, przedsiębiorca, właściciel realności, członek Zarządu Gminy Wyznaniowej Żydowskiej w Jarosławiu.

J AHL WŁADYSŁAW – doktor nauk prawnych, adwokat. Poseł do Sejmu Krajowego i Rady Państwa w Wiedniu z okręgu Jarosław. Prezes Polskiego Banku Przemysłowego. W Jarosławiu radny Rady Miejskiej, wiceburmistrz Jarosławia, radny Rady Powiatu. Rada Miejska nadała mu tytuł Honorowego Obywatela Miasta Jarosławia. Zmarł w 1925 r.

JAROSZ WIKTOR – urodził się 21 października 1869 r. w Fałkowicach (woj. krakowskie). Żołnierz armii austriackiej. Odznaczony szlacheckim herbem z przydomkiem Kamionka. Dowódca jednostki w garnizonie jarosławskim i utworzonego 1. Pułku Strzelców Ziemi Lwowskiej. Zmarł 23 września 1952 r. w Wierzbnej (pow. jarosławski).

KORNMAN SAMUEL – pochodził z rodziny żydowskiej. Z wykształcenia inżynier. W Jarosławiu koncesjonowany budowniczy oraz rzeczoznawca sądowy. Autor mapy Jarosławia z 1906 r., członek Zarządu Gminy Wyznaniowej Żydowskiej w Jarosławiu.

KRZANOWSKI KAZIMIERZ – urodził się 15 lutego 1871 r. w Krystynopolu (obecnie Ukraina). W Jarosławiu naczelnik Sądu Grodzkiego. Działacz społeczny: członek Polskiej Organizacji Narodowej, Rady Przybocznej przy staroście jarosławskim reprezentujący Polską Organizację Narodową, członek Zarządu Towarzystwa Domu Sierot Polskich im. Komitetu Biskupio-Książęcego. W latach 1918–1919 r. pełnił funkcję burmistrza. W latach trzydziestych XX w. notariusz Sądu Apelacyjnego w Poznaniu z siedzibą w Kępnie. Zmarł 23 marca 1963 r. w Kępnie.

LISIŃSKI MIECZYŚLAW – urodził się w 1877 r. w Żołyńi (pow. łańcucki). Ksiądz katolicki obrządku łacińskiego. W Jarosławiu działacz społeczny, członek Polskiej Organizacji Narodowej i Polskiej Organizacji Wojskowej, katecheta c.k. Gimnazjum klasycznego, radny Rady Miejskiej. Autor publikacji *Noc przelomowa z 31 X na 1 XI 1918 r.* (Jarosław 1938). Zmarł 18 stycznia 1957 r. w Jarosławiu.

MEISELS JAKUB – pochodził z rodziny żydowskiej. Doktor nauk prawnych. W Jarosławiu był właścicielem kancelarii adwokackiej przy ul. Słowackiego oraz radnym Rady Miejskiej.

PAPARA TADEUSZ FELICJAN – urodził się w 1863 r. W Jarosławiu sekretarz Gminy Miejskiej. Kolekcjoner dokumentów i pamiątek związanych z historią Jarosławia. Jego idea była utworzenie Muzeum Miejskiego. Autor publikacji *Powtórka z Jarosławia* (Jarosław 1908). Zmarł w 1952 r.

RYCHLIK IGNACY – urodził się 22 listopada 1865 r. w Wadowicach. Nauczyciel, historyk i geograf, pisarz, działacz społeczny, c.k. radca, dyrektor c.k. Gimnazjum klasycznego, Honorowy Obywatel Miasta Dębicy, poseł do Rady Państwa. W Jarosławiu radny Rady Powiatu i Rady Miejskiej. Kierownik Szkoły Uzupełniającej. Autor publikacji: *Kolegiata Wszystkich Świętych w Jarosławiu* (Jarosław 1893), *Kościół i klasztor pp. Benedyktynów w Jarosławiu* (Jarosław 1903). Zmarł w 1928 r. w Jarosławiu.

SEGAL MAKSYMILIAN – pochodził z rodziny żydowskiej. Absolwent c.k. Gimnazjum w Jarosławiu. Doktor nauk prawnych. W Jarosławiu prowadził kancelarię adwokacką przy ul. Grunwaldzkiej. Działacz społeczny, radny Rady Miejskiej, członek Zarządu Gmin Wyznaniowej Żydowskiej.

TURZAŃSKA MARIA – urodziła się w 1878 r. w Berdiańsku (obecnie Ukraina). Wybitna pianistka, pedagog muzyczny, animatorka kultury. Założycielka Towarzystwa Muzycznego im. Chopina, organizatorka życia muzycznego w Jarosławiu, dyrektor Szkoły Muzycznej z działem fortepian. Zmarła w 1957 r. w Jarosławiu.

WEISS GUSTAW ADOLF – pochodził ze spolszczonej rodziny niemieckiej osiadłej w Jarosławiu. Właściciel realności zwanej Weissówka. Od 1845 r. pracował w jarosławskim Magistracie jako asesor. W 1860 r. został wybrany naczelnikiem Jarosławia, następnie burmistrzem miasta.

WOJCIECHOWSKI FELIKS – urodził się 28 maja 1870 r. w Rożnowie (obecnie Ukraina). Od 1896 r. mieszkaniec Jarosławia. Właściciel apteki „Pod Opatrznością Bożą” i perfumerii, przemysłowiec, działacz społeczny (prezes Stowarzyszenia Kupców Polskich, Towarzystwa Rzemieślników „Gwiazda”). Radny Rady Miejskiej. Zmarł 15 listopada 1947 r. w Jarosławiu.

WONDAŚ ANDRZEJ – urodził się w 1876 r. w Bieździedzy. Nauczyciel historii, pisarz historyczny. Od 1907 r. przez 20 lat w Jarosławiu wykonywał pracę

nauczyciela w szkołach średnich, np. w Gimnazjum klasycznym i Prywatnym Gimnazjum Żeńskim. Działacz Polskiej Organizacji Narodowej, Oddziału Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół”. Autor trzypięciotomowego dzieła *Szkice do historii Jarosławia* (1934, 1936, 1938). Zmarł 18 sierpnia 1939 r. w Jarosławiu.

ZIELIŃSKI JACEK PRZEMYSŁAW OLECH – urodził się w 1856 r. w Rzeszortach. W Jarosławiu był nauczycielem geografii i historii w szkołach średnich. Działacz społeczny Towarzystwa Szkoły Ludowej, Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół”. Autor: *Nasza dola w Jarosławiu. Odpowiedź na ankietę Słowa Polskiego na pytanie: Jaki jest stan mieszczaństwa Polskiego?* (Lwów 1914). Zmarł w 1930 r.

Zakończenie

Zainicjowany temat *Inteligencja w Jarosławiu w okresie autonomii* oraz przeprowadzona na kartach tego artykułu analiza zagadnień odnoszących się do tej grupy społecznej sprowadza się do konkluzji:

Po pierwsze, inteligencja jako osobna warstwa społeczna zaczęła się kształtować w Galicji w drugiej połowie XIX w., kiedy to wzrastało zapotrzebowanie na utrzymujących się z pracy umysłowej. Wzbogaciło ono tradycyjne dziedziny zawodowe – zawód adwokata, lekarza, aptekarza, notariusza, tworząc nowe profesje, np. dziennikarza, literata, wydawcy czasopism.

Po drugie, w tej grupie wykształcił się model inteligenta prezentującego własny styl życia, oferującego usługi w zakresie pracy umysłowej. Styl życia tej grupy określał jej ograniczoną liczebność. Inteligenta pochodzącego z dawnej warstwy szlacheckiej cechowały: pracowitość, sumienność, aktywność, wytrwałość, patriotyzm lokalny. Biogramy jarosławskiej inteligencji dowodzą, że tę grupę w Jarosławiu tworzyły osoby pochodzenia chłopskiego i mieszczańskiego.

Po trzecie, do inteligencji posiadającej wyższy poziom wykształcenia zaliczano osoby z autorytetem i prestiżem społecznym, zdolne do odegrania roli przywódczej i kierowniczej w społeczeństwie. Inteligencja, reprezentując różne narodowości, deklarując różne wyznanie, działając w różnych organizacjach, tworzyła elitę umysłową zwaną popularnie „śmietanką towarzystwa”.

Wnioski:

1. W małych miastach, do jakich należał Jarosław, mimo zdobycia stosownego wykształcenia przez absolwentów wyższych uczelni, wielką trudnością było znalezienie pracy urzędniczej w jednostkach samorządowych oraz w szkolnictwie.

2. Grupa inteligencji powstająca w Jarosławiu w początkowym okresie autonomii stała się bazą do jej powiększenia przez nowe pokolenie posiadające wyższe wykształcenie zdobyte w ośrodkach naukowych Galicji i innych zaborów.
3. Prezentowany artykuł należy uznać za pionierski, gdyż tematyka *Inteligencja w Jarosławiu w dobie autonomii* winna być w przyszłości poddana dalszym badaniom naukowym.

Bibliografia

Źródła archiwalne

Archiwum Państwowe w Przemyśle
– Akta Miasta Jarosławia
Muzeum w Jarosławiu Kamienica Orsettich

Źródła drukowane

Roczniki

„Rocznik Stowarzyszenia Miłośników Jarosławia” 1946–2020.

Sprawozdania

XXVI Sprawozdanie Dyrekcji C.K. Gimnazjum w Jarosławiu za rok 1910, Jarosław 1910.
Sprawozdanie z czynności Rady Miejskiej i Magistratu Jarosławskiego za czasy od 1887 do końca 1903 r. (oprac. T. Papara).

Pamiętniki i wspomnienia

Orłowicz M., *Moje wspomnienia turystyczne*, Jarosław 1970.

Słowniki

Jarosławski słownik biograficzny, Jarosław 2018.
Słownik biograficzny twórców oświaty i kultury XIX i XX wieku Polski Południowo-Wschodniej, red. A. Meissner i K. Szmyd, Rzeszów 2015.

Czasopisma

„Gazeta Jarosławska” (1891).
„Głos Jarosławski” (1893–1894).
„Goniec Jarosławski” (1906).
„Kurier Jarosławski” (1893–1894).
„Nowa Gazeta Jarosławska” (1911–1914).
„Tygodnik Jarosławski” (1896, 1897, 1906, 1907).

Artykuły

Dudzik I., *Czasy burmistrzostwa dra Adolfa Dietziusa 1891–1919*, „Zeszyty Naukowe Politechniki Rzeszowskiej” 2012, z. 59 (2/2012/II), s. 173–184.
Hass L., *Inteligencja: pojęcie i fakt*, „Kwartalnik Historyczny” 1972, R. 79, nr 3, s. 666–678.

Opracowania zwarte

Gottfried K., *Jarosław. Dzieje miasta od jego początków do 1939 roku*, Jarosław 2009.
Hass L., *Inteligencji polskiej dole i niedole XIX i XX wiek*, Łowicz 1999.

- Hoff J., *Mieszkańcy małych miast Galicji Wschodniej w okresie autonomicznym*, Rzeszów 2005.
- Hoff J., *Spoleczność małego miasta galicyjskiego w dobie autonomii*, Rzeszów 1992.
- Hołub J.M., *Spoleczność Jarosławia w latach 1918–1939*, Jarosław 2023.
- Inteligencja polska pod zaborami. Studia*, red. R. Czepulis-Rastenis, Warszawa 1978.
- Janowski M., *Narodziny inteligencji 1750–1831*, Warszawa 2008.
- Jarosławskie przemiany*, red. Ł. Zagrobelny, Jarosław 2018.
- Jedlicki J., *Błędne koło, 1832–1864*, Warszawa 2008.
- Jewuła Ł., *Galicyjskie miasta i miasteczka oraz ich mieszkańcy w latach 1772–1848*, Kraków 2013.
- Kamińska-Kwak J., *Inteligencja województwa lwowskiego w okresie międzywojennym*, Rzeszów 2005.
- Kartki z historii. Sto dwadzieścia pięć lat klasztoru Niepokalanek w Jarosławiu*, zebrała i oprac. s. Maria Ena niepokalanek, red. A. Mucharska-Gomza, Jarosław 2000.
- Kostka-Bieńkowska Z., *Jarosławskie. Vivat Niepodległa!*, Jarosław 2021.
- Kostka-Bieńkowska Z., Rybicki W., Zagrobelny Ł., *Pozdrowienie z Jarosławia. O pocztówkach jarosławskich*, Jarosław 2021.
- Księga Pamiątkowa poświęcona Zjazdowi Jubileuszowemu z okazji 50-lecia istnienia Gimnazjum I. w Jarosławiu 1884–1934*, Jarosław 1934.
- Maj E., Wichmanowski M., *Elita narodu czy biurokratyczna kasta? Problematyka inteligencji na łamach prasy w Polsce od końca XIX stulecia do 1939 roku*, Lublin 2002.
- Micińska M., *Inteligencja na rozdrożach 1864–1918*, Warszawa 2008.
- Orłowicz M., *Ilustrowany przewodnik po Galicyi, Bukowinie, Spiszu, Orawie i Śląsku Cieszyńskim*, Lwów 1914.
- Podgórski Z., *Powiat jarosławski pod względem kulturalnym i oświatowym*, Kraków 1909.
- Rozwój przestrzenny miast galicyjskich położonych między Dunajcem a Sanem w okresie autonomii galicyjskiej*, red. Z. Beiersdorf, Z. Laskowski, Jasło 2001.
- Rychlik I., *Kościół i klasztor PP. Benedyktynów w Jarosławiu*, Jarosław 1903.
- Szymczak-Hoff J., *Życie towarzyskie i kulturalne Rzeszowa w dobie autonomii Galicji*, Rzeszów 1993.
- Zięba Z., *Jarosławskie cmentarze*, Jarosław 2008.

Intellectuals in Jarosław during the period of autonomy

Summary

The study *Inteligencja w Jarosławiu w okresie autonomii* [The intelligentsia in Jarosław during the period of autonomy] fills a gap in the historiography of Jarosław. The essential aim of the work became the characterisation of that part of Jarosław society (a social stratum) from the second half of the 19th century until 1914, which, if equipped with appropriate education, lived from intellectual work and could be defined as 'intelligentsia'. This group, in the social stratification, consisted of people representing the professions of public trust, clerks, education workers, officer corps of the Jarosław garrison and creative circles. The work in the final part presents short biographies of Jarosław citizens, representing the intelligentsia.

Keywords: intelligentsia, Jarosław, autonomy period, Jarosław inhabitants

